

Opredelitev pojma socialna resničnost z vidika interakcije posameznika z okoljem#

GREGA REPOVŠ*

Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Ljubljana

Povzetek: Socialno skupino sestavljajo posamezniki in zapletena interakcija med njimi. Posamezniki s svojimi zaznavnimi, kognitivnimi, emocionalnimi in osebnostnimi lastnostmi pomembno določajo procese in pojave v skupini ter oblikujejo njeno "socialno" realnost, ta pa pomembno vpliva na posameznikove zaznavne, kognitivne in emocionalne procese ter sooblikuje njegovo osebnost. Celostno razumevanje socialnih pojavov je možno le z upoštevanjem in sodelovanjem različnih nivojev opisa in razlage. Potrebno je poznati kognitivne sposobnosti, strukture in procese, ki tvorijo nujno podlago za razvoj socialnega bitja. Razumeti je treba, kako zaznavni in kognitivni procesi oblikujejo doživljanje socialnih vsebin in socialno vedenje. Preučevati je potrebno, kako interakcija med posamezniki oblikuje socialne fenomene, poznati je treba njihov razvoj in zakonitosti, ki jih oblikujejo. Pričujoči prispevek skuša na podlagi analize elementov posameznikove interakcije z okoljem natančneje opredeliti možne pomene pojma socialna resničnost ter podati nekatera izhodišča za njegovo nadaljnje raziskovanje.

Ključne besede: socialna resničnost, posameznik, kognitivni sistem, notranji model sveta

Social reality according to the interaction of the individual with the social environment

GREGA REPOVŠ

University of Ljubljana, Department of Psychology, Ljubljana, Slovenia

Abstract: Every social group is composed of individuals and a complex interaction between them. Individuals with their perceptual, cognitive, emotional and personality features influence group processes and phenomena and form their "social reality", which in turn influences perceptual, cognitive and emotional processes of its members and shapes their personality. A comprehensive understanding of social phenomena is possible only through a combination of different levels of description and explanation. One has to take into account cognitive abilities, structures and processes that form a necessary basis for development of a social being. One also has to understand how perceptual and cognitive processes form the experience of social content and social behavior. Researches need to study how the interaction between individuals gives rise to social phenomena, know how these phenomena de-

*Naslov / address: asist. mag. Grega Repovš, Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, e-mail: gregor.repovs@uni-lj.si

#Prispevek je bil predstavljen na 3. Kongresu psihologov Slovenije oktobra 1999 v Portorožu v okviru simpozija "Socialna resničnost, kaj bi z njo?".

velop and which rules they follow. Through the analysis of the elements that form the interaction between an individual and his surroundings, the paper tries to present a more clear understanding of possible meanings of social reality, as well as propose some guidelines for its further study.

Key words: social reality, individual, cognitive system, internal representation of reality

CC=3020 3040

Odnos med posameznikom in njegovim socialnim okoljem ostaja eno osnovnih vprašanj, s katerimi se ukvarja socialna psihologija, in predstavlja jedro mnogih razprav. Mnogi avtorji s podočja socialne psihologije namerno ali implicitno zastopajo enega od dveh nasprotnih taborov. Prvi zagovarjajo primarni pomen posameznika pri razumevanju socialnih fenomenov. Ukvarjajo se s preučevanjem in razlago socialne percepcije, socialne kognicije in kognitivne disonance. Njihov cilj je pojasnjevanje socialnega vedenja posameznika na podlagi njegovih individualnih lastnosti. Drugi poudarjajo neizpodbiten pomen socialnega okolja, struktur, procesov in vsebin pri oblikovanju posameznikove osebnosti, mišljenja in vedenja. Predmet njihovega preučevanja je prepoznavanje in opis socialnih fenomenov, iskanje njihovih značilnosti in zakonitosti ter opredeljevanje njihovega vpliva na posameznika. Obstoj nadindividualnih pojavov, ki jih ne moremo opisati v okviru individualne psihologije, naj bi dokazoval primarnost socialnega nad individualnim. Tipičen primer takega pristopa predstavljata pojma socialne predstave in socialna resničnost.

Pričujoči prispevek temelji na dveh prepletajočih se izhodiščih. Osredotoča se na pojem socialne resničnosti, ki je kljub razmeroma široki uporabi nejasno definiran. Avtorji ga uporabljajo v različnih povezavah za obravnavo zelo različnih problemov (npr. Chapin, 1934; Fein in Nuehring, 1981; Kane in Furth, 1993; Levin in Askin 1977; Signorelli, 1983; Zemach in Cohen, 1986; Wegman, 1976), velikokrat ne da bi dovolj jasno opredelili, o čem in na kateri stopnji obravnave pravzaprav govorijo. Če hočemo vzpostaviti učinkovito komunikacijo, izmenjavo idej, medsebojno primerljivost ter nadgradnjo teorij znotraj socialne psihologije kot tudi v povezavi z drugimi vedami, je potrebno vzpostaviti jasno definicijo pojmov, ki so bodisi predmet raziskovanja, bodisi sredstvo pojasnjevanja. Temeljni namen prispevka je zato podati jasnejšo opredelitev pojma socialna resničnost.

Stroga delitev socialnega in individualnega ni smiselna, tako pri preučevanju socialnih fenomenov kot v smislu poudarjanja pomena enega ali drugega za njihovo razumevanje. Z vidika preučevanja socialnih fenomenov si individualni in socialni pristop nikakor ne nasprotujeta ali celo izključujeta. Oba se istih pojavov lotevata na različnih nivojih njihove pojavnosti. Za celostno razumevanje socialnih (in množice individualnih) fenomenov je nujno medsebojno dopolnjevanje in oplajanje obeh pristopov.

Prav tako je nesmiselno slepo poudarjanje primarnosti ali nadvlade posamezne stopnje v procesu oblikovanja posameznika in socialnih fenomenov, saj pri tem ne

gre za nič drugega kot novo verzijo starega vprašanja o kuri in jajcu (Gril, 2000). Dejstvo je, da posamezniki z medsebojno interakcijo oblikujejo socialne strukture, procese in vsebine, ti pa povratno vplivajo na posameznikovo mišljenje, čustvovanje in vedenje. Obe stopnji nastopata v kompleksni interakciji, v kateri se dinamično sooblikujeta. Namesto brezplodnega iskanja začetka neskončne zanke se je bolj plodno posvečati odkrivanju in opredeljevanju zakonitosti in poteka njune medsebojne interakcije. To je tudi način, na katerega prispevek pristopa k razrešitvi zastavljene naloge.

Izhodišni model interakcije posameznika z okoljem

Po svoji definiciji so vsi socialni fenomeni rezultat interakcije med posamezniki. Edini prostor, v katerem lahko interakcija poteka, je posameznikovo materialno okolje. Posameznik lahko informacije o svojem okolju pridobiva le preko dražljajev, ki iz njega prihajajo, nanje pa se lahko odziva le z aktivnim vedenjem v svojem okolju. Socialno okolje, socialna resničnost, njen vpliv, spoznavanje in oblikovanje lahko poteka zgolj na podlagi interakcije posameznikov z njihovim okoljem in drugimi posamezniki v njem.

“... interakcija je centralnega [pomena] ... kot najpomembnejše sredstvo s katerim stopajo posamezniki v kontakt s socialnimi sistemi znotraj katerih živijo. Bodisi kot ustvarjalec družbe, bodisi kot družbeno bitje bo posameznik vnesel spremembo ali sam spremenjen skozi svoj stik z drugimi. Socialna interakcija zato predstavlja povezavo med trostopenjsko analizo - posameznik : skupina : družba -, ki naj bi bila značilna za socialno psihologijo.” (Tajfel in Fraser, 1978, str. 99)

Zaradi osrednje vloge interakcije posameznika z njegovim okoljem bomo pri poskusu opredelitve pomenov socialne resničnosti izhajali prav iz nje.

Pri razumevanju posameznikove interakcije z okoljem lahko opredelimo tri osnovne komponente, ki interakcijo pomembno določajo: okolje, posameznikov kognitivni sistem in posameznikov notranji model sveta. Posamezne komponente interakcije in njihove odnose prikazuje slika 1. Okolje definiramo kot materialni svet, v katerega je posameznik postavljen. Obsega vse objekte in dogodke z lastnostmi in zakonitostmi, ki ga sestavljajo, ter predstavlja izredno bogat vir dražljajev, ki posamezniku omogočajo spoznavanje trenutnega stanja okolja.

Posameznik spoznava okolje s pomočjo svojih senzornih organov in kompleksnega kognitivnega sistema. Ta mu s pomočjo množice specializiranih struktur in procesov ter ogromne količine akumuliranega znanja omogoča osmišljanje in razlago senzornega dotoka, predvidevanje prihodnjih dogodkov in načrtovanje lastnega vedenja. Eden izmed pomembnih elementov delovanja kognitivnega sistema je posameznikov notranji model sveta. Notranji model sveta opredeljujemo kot

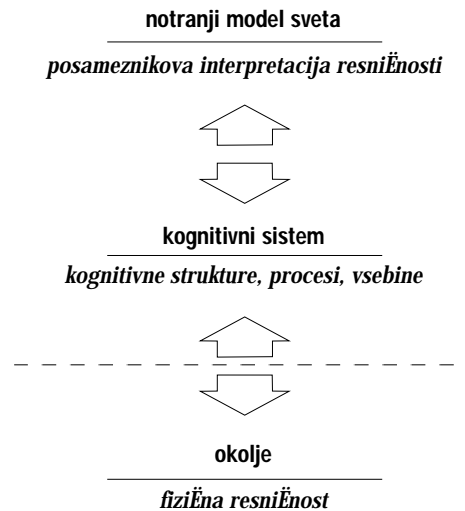
kompleksno reprezentacijo stanja v okolju in organizmu, kot ga omogočata trenutni senzorni dotok in obstoječe znanje. Revonsuo (1998) ga pod imenom virtualni model sveta opiše kot trenutni "online model sveta v realnem času", ki predstavlja vsebino naše zavesti. Sommerhoff (2000) ga obravnava pod imenom integrirana globalna reprezentacija, ki naj bi poleg informacij iz telesa in okolja (te naj bi tvorile tekoči model sveta) obsegala tudi trenutno motivacijsko stanje, domišljajske predstave ter priklicane spomine.

Notranji model sveta predstavlja sestavni del delovanja človekovega kognitivnega sistema. Zastavlja se vprašanje, zakaj ga sploh obravnavati ločeno od njega. Razloga sta vsaj dva. Ne glede na to, kakšen pomen pripisujemo posameznim informacijam v procesu zaznavanja, naj zagovarjamo položaj konstruktivistov ali Gibsonovega direktnega zaznavanja (Eysenck in Keane, 1990), je rezultat zaznavanja notranja reprezentacija stanja v okolju in posamezniku. Direktno spoznavanje okolja brez čutil in zaznavnega aparata ni možno, zato lahko pri načrtovanju, izvajanju in nadzoru vedenja izhajamo le iz notranje reprezentacije okolja, boljšega ali slabšega modela zunanje resničnosti. Ko govorimo o posameznikovem notranjem modelu sveta pravzaprav govorimo o posameznikovem doživljanju, posameznikovi zavesti, torej o edini vsebini kognitivnega sistema, ki je dostopna introspekciji, edini vsebini, o kateri posameznik lahko poroča. Obravnava notranjega modela sveta nam omogoča vključevanje fenomenoloških informacij v obravnavo socialne resničnosti in s tem povezovanje fenomenološkega, kognitivnega in socialnega vidika obravnave.

Kljub temu, da predstavljajo tovrstne primerjave grobo poenostavljanje ter so v osnovi napačne, lahko za boljše razumevanje odnosa med kognitivnim sistemom in notranjim modelom sveta uporabimo analogijo z osebnim računalnikom. Kot vemo, sestavljata računalnik strojna in programska oprema. Prva obsega vse materialne, nespremenljive dele računalnika, druga je v obliki informacij zapisana na spominskem mediju, najpogosteje trdem disku. Obe predstavljata nujni sestavini, ki omogočata delovanje računalnika. V naši analogiji ju bomo primerjali s kognitivnim sistemom. Tudi kognitivni sistem sestavlja materialna osnova - naši možgani - ter kopica informacij, ki so zapisane v njih, od naših spominov o tem, kaj smo jedli za zajtrk, do strategij reševanja računskih problemov¹. Računalnik in kognitivni sistem pa imata še eno pomembno skupno lastnost: njuno delovanje je popolnoma odvisno od trenutno aktivnih vsebin.

Če hočemo računalnik uporabljati, ga moramo najprej vklopiti. Ob vklopu se v delovni spomin računalnika naloži vsa programska oprema in informacije, ki so v danem trenutku pomembne za delovanje sistema. Prav vsebina delovnega spomina določa njegovo trenutno aktivnost, najsi bo to tiskanje članka za Psihološka obzorja ali nizanje prizorov iz arkadne igre. Vsebina delovnega spomina je tudi edina, ki

¹Za razliko od računalnika meja med "strojno" (hardware) in "programsko" opremo (software) v kognitivnem sistemu ni tako jasno prepoznavna, saj se informacije v njem zapisujejo prav s pomočjo spremembe strukture (spremembe sinaptičnih povezav) - od tod tudi popularno ime "wetware".

Slika 1: Izhodiščni model interakcije posameznika z okoljem

nam je preko prikaza na računalniškem zaslonu v določeni meri neposredno dostopna. Če pride v delovnem spominu do napake, se računalnik “obesi” in potrebno ga je ponovno zagnati.

Podobno kot morajo biti računalniki vklopljeni, moramo biti ljudje zavestni, da smo lahko aktivni. Vzpostavljen moramo imeti svoj “delovni spomin”² oziroma notranji model sveta, ki nam omogoča orientacijo v trenutnem okolju, oblikovanje načrtov, njihovo izvedbo in spremljanje.

Z vidika vsake od naštetih elementov interakcije posameznika z okoljem lahko prepoznamo vplive socialne interakcije kot tudi dejavnike, ki jo oblikujejo in omogočajo. V nadaljevanju se bomo posvetili opredeljevanju pomena socialne resničnosti z vidika vsake od opisanih komponent.

Socialna resničnost kot del notranjega modela sveta

Notranji model sveta smo definirali kot trenutno interpretacijo dražljajske situacije. Le-ta obsega zelo različne vsebine, med katerimi mnoge presegajo goli opis materialnega stanja okolja. Ko za babičin rojstni dan sedim za mizo in čakam na praznično večerjo, se ne zavedam le množice barv, likov, zvokov, okusov in vonjev. Senzorne informacije avtomatično združujemo v objekte. Pred seboj vidim belo ploščo, ob njej prozoren valj ...

Na podlagi predhodnih izkušenj in znanja lako o objektih povemo mnogo več,

²Delovnega spomina v tem okviru ne gre enačiti z delovnim spominom kot enim od spominskih sistemov, temveč obsega celoto informacij, ki sestavljajo notranji model sveta. Delovni spomin, kot ga opisujeta Baddeley in Hitch (1974, po Baddeley, 1991), beleži le del vsebin, ki jih zajema notranji model sveta.

kot pa nam omogoča trenutna dražljajska situacija - objekte avtomatično kategoriziramo. Bela plošča ni zgolj bela plošča, temveč krožnik; valj ni le valj, temveč kozarec. Na podlagi kategorizacije vemo, da se kozarec uporablja za shranjevanje tekočine, kot tudi, da ga ni preveč pametno metati ob tla, saj se rad razbije. A ne kategoriziramo samo neživih objektov. Dobrodušen skupek las, ušes, oči, prstov in ostalih sestavnih delov na svoji levi prepoznam kot svojega bratranca, pred menoj sedita stric in teta, za mizo pa je ravnokar sedla tudi babica.

Kategorizacijo v nadaljevanju nadgradimo z množico drugih vsebin, ki so rezultat naše atribucije, sklepanja ali pričakovanj. Bratrančevo novo dekle zagorelega obraza, ki neprestano govori le o novi jadralni deski, hitro opredelim za športnico. Sestričino slabo voljo povežem z govoricami, da se s fantom ne razumeta najbolje. Glede na to, da je stric ravnokar kupil nov računalnik, pričakujem, da me bo vsak trenutek vprašal, ali bi mu po kosilu pomagal namestiti programsko opremo. Kljub temu, da se mi že pošteno cedijo sline ob pogledu na slastno pečenko, ki mi krasi krožnik, vljudno čakam, da teta tudi vsem ostalim razdeli zlato-rjavo zapečen krompir.

Namen zgornjega odstavka nikakor ni vzbujanje skomin, temveč zgolj ilustracija dejstva, da naše zavestno doživljanje sestavlja množica interpretacij informacij, ki nam jih posredujejo čutila, kot tudi drugih informacij, ki izhajajo iz našega spomina. Vsebine zavestnega doživljanja se gibljejo od prepoznavanja osnovnih lastnosti fizičnih objektov, vse do pripisovanja čustev in motivov ter prepoznavanja socialnih odnosov, pravil, ritualov in še bi lahko naštevali. Notranji model sveta torej presega materialni opis resničnosti ter ga nadgrajuje z mnogimi dodatnimi informacijami, med katerimi se mnoge nanašajo tudi na socialne odnose, procese in vsebine.

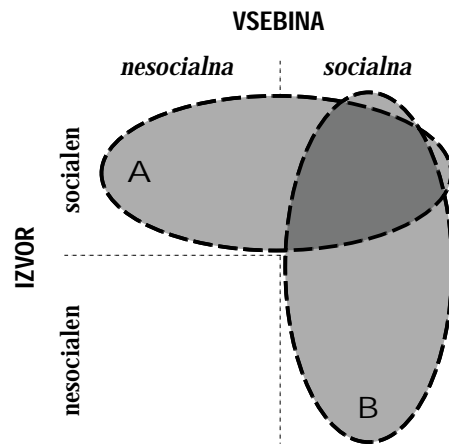
Na podlagi opisane analize lahko oblikujemo prvo definicijo socialne resničnosti. Socialno resničnost lahko pojmuje kot tisti del posameznikovega notranjega modela sveta, vsebine zavesti oziroma doživljanja, ki se nanaša na socialne odnose, procese in vsebine.

Veliko interpretacij senzornega dotoka, prepričanj, mnenj, pričakovanj in drugih vsebin trenutnega notranjega modela sveta je rezultat informacij in znanja, ki smo ga pridobili s pomočjo socialne interakcije. Predstavljajte si, da bi vas že od malih nog vztrajno prepričevali, da so želve svete živali. Legende bi govorile o tem, kako se duhovi modrecev po njihovi smrti naselijo v želvah. V svoji hiši bi imeli veliko podobo želve, pod katero bi vsako polno luno starši prižgali dišečo svečo. Ob pomladnem enakonočju pa bi bil vsako leto velik želvji festival. Nekega dne bi nič hudega sluteči na sprehodu po Ljubljanskem barju zagledali želvo. Zagotovo je ne bi obšli popolnoma ravnodušni! Vaše dojemanje želve, oceno situacije, občutke blaženosti ali strahospoštovanja ter posledično vedenje bi v tem primeru lahko poimenovali socialna resničnost ali - morda bolj natančno - socialno konstruirana resničnost, saj ne temelji na golih dejstvih, temveč je oblikovana skozi bogato zgodovino socialnih interakcij.

Če strnemo, lahko socialno resničnost opredelimo bodisi kot tisti del posameznikovega notranjega modela sveta, ki se nanaša na socialne odnose, procese in vsebine, bodisi kot tisti del notranjega modela sveta, katerega izvor lahko najdemo v socialnih odnosih, procesih ali vsebinah, torej kot tisti del doživljanja, ki temelji na informacijah, pridobljenih v socialni interakciji. Oba dela se v posameznikovem življenju v veliki meri prekrivata (slika 2). Del vsebin se ne nanaša na socialne pojave in ne izhaja iz socialne interakcije, npr. občutek rdeče ali pa strah pred čebelami zaradi bolečega pika. Določene vsebine se nanašajo na socialne pojave, njihov vir pa je v socialni interakciji, takšen primer je recimo prepričanje, da v cerkvi ni primerno preklinjati, saj mi je to babica že večkrat zabičala, ata pa mi je prisolil klofuto, ko sem se spozabil. Nekatere vsebine so socialnega izvora, pa se ne nanašajo na socialne pojave, kot npr. prepričanje, da so atomi sestavljeni iz elektronov, nevtronov in pozitronov, kot nam je to podrobno pojasnil profesor fizike. In del vsebin se lahko nanaša na socialne fenomene, pa čeprav niso pridobljene skozi socialno interakcijo. Prepričan sem, da sta Jure in Dejan dobra prijatelja, saj ju vedno videvam skupaj.

Za iskanje ustreznih primerov socialne resničnosti drugega tipa se nam vsekakor ni treba zatekati k izmišljenim primerom svetih želv. V našem vsakdanu se vsak trenutek srečujemo z ocenami, prepričanji in stališči, ki imajo izvor v socialni interakciji, in jih lahko pojmujejo kot del socialne resničnosti. Sem sodi vse od vrednotenja posameznih blagovnih znamk, do ocene (ne)varnosti elektrarne Krško ali ocenjevanja ustreznosti posameznih političnih strank.

Smiselnosti druge definicije socialne resničnosti vsekakor ne gre zanikati, priznati pa je treba, da nas zapelje v številne težave. Praktično nemogoče je namreč

Slika 2: Tako v okviru notranjega modela sveta kot v okviru kognitivnega sistema lahko socialno resničnost opredelimo kot tisti del, ki se nanaša na socialne vsebine (B), ali kot tisti del, ki je socialnega izvora (A). Oba se v veliki meri prekrivata.

opredeliti obseg socialne resničnosti. Prepričan sem, da se kozarec razbije, če ga vržem ob tla. Je to prepričanje del socialne resničnosti? Če nikoli v življenju ne bi razbil nobenega kozarca in nikoli v življenju ne bi videl, kako je komu drugemu uspelo razbiti kozarec, in bi bile moj edini vir informacij zapovedi in pripovedi staršev ter drugih oseb, bi bil odgovor da. Če bi bile moj edini vir informacij lastne izkušnje z nekaj razbitimi kozarci, bi bil odgovor ne. Izvora večine mnenj, stališč in prepričanj v našem vsakdanjem življenju ne moremo v popolnosti pripisati niti socialni niti fizični resničnosti, temveč se nahaja nekje vmes, na kontinuumu od ene do druge skrajnosti, o katerem je govoril že Festinger (1950, cit. po Bečaj, 1997).

Socialna resničnost kot del kognitivnega sistema

Notranji model sveta obsega trenutno interpretacijo senzornih informacij in kot tak je izredno dinamičen, njegove vsebine pa razmeroma kratkega trajanja. Ker obsega zgolj zavestne vsebine, nikakor ne more zajeti vsega implicitnega in proceduralnega znanja, ki ga posameznik ima in ki lahko v določenem trenutku celo pomembno določa njegovo vedenje. Ker je notranji model sveta konstrukt, rezultat delovanja kognitivnega sistema in znanja, nakopičenega v njem, predstavlja kognitivni sistem enega od možnih izhodišč preučevanja socialne resničnosti in s tem tudi njene definicije.

Vsaka interpretacija dražljajskega dotoka, vsako vedčenje in vedenje, stališče, prepričanje, mnenje imajo svoje izhodišče v strukturah, procesih in vsebinah kognitivnega sistema. Enako kot velja za vsebine notranjega modela sveta, se tudi mnoge kognitivne strukture, procesi in vsebine bodisi nanašajo na socialne sposobnosti in vsebine, bodisi so rezultat socialne interakcije, ali pa zanje velja kar oboje. Socialno resničnost lahko v tem okviru definiramo kot tisti del kognitivnih struktur, procesov in znanja, ki je socialnega izvora in/ali se nanaša na socialne vsebine. Posameznikova sposobnost govora, njegovo znanje zgodovine, teorija uma ter množica osvojenih norm - vse to in še marsikaj drugega sestavlja njegovo socialno resničnost.

Predstavljena opredelitev socialne resničnosti se zdi sprva morda nekoliko kontraintuitivna, saj resničnost največkrat razumemo kot trenutno situacijo v zunanjem svetu, na tem mestu pa jo opredeljujemo kot množico struktur, procesov in vsebin kognitivnega sistema posameznika. Poleg že večkrat omenjenega dejstva, da predstavlja kognitivni sistem osnovo našega doživljanja in vedenja, postane opredelitev nekoliko bolj smiselna, ko upoštevamo fenomene, ki jih po mnenju socialnih psihologov obsega socialna resničnost. Mednje sodijo norme, prepričanja, stereotipi, stališča, rituali ipd. (Kumelj in Turk, 2000). Vse našete fenomene ali vsaj njihov izvor lahko prepoznamo in opredelimo kot specifične mentalne reprezentacije, elemente kognitivnega sistema, ki se podrejajo enakim zakonitostim in pravilom kot vsi ostali elementi kognitivnega sistema. Razumevanje njihove vloge in delovanja v okviru kognitivnega sistema ter vpliva na posameznikovo doživljanje in vedenje

lahko v veliki meri izboljša razumevanje pravkar naštetih socialnih fenomenov. Ko razumemo normo kot enega izmed mnogih pravil in strategij vedenja, po svoji kognitivni strukturi in lastnostih enakovredno najbolj enostavnim spoznanjem, kot so "ne dotikaj se žerjavice" ali "z žlico se lažje obuje čevlje", je preučevanje in razumevanje norm kot tudi mnogih drugih socialnih vsebin in procesov lahko mnogo lažje. To spoznanje je sprožilo obsežne raziskovalne in teoretične podvige, katerih sadovi so postali železni repertoar učbenikov socialne psihologije, podrobneje pa jih najdemo predstavljene tudi v nekaterih bolj obsežnih ali specializiranih delih (npr.: Fiske in Taylor, 1991; Higgins in Kruglanski, 1996).

Razumevanje socialne resničnosti v okviru kognitivnega sistema je v mnogočem podobno njeni definiciji v okviru posameznikovega doživljanja, zato sta si tudi opis in argumentacija definicije zelo podobna, kljub temu pa je treba biti pozoren na pomembne razlike. Socialna resničnost v okviru notranjega modela sveta se nanaša na posameznikovo trenutno vrednotenje, doživljanje, zavedanje svojega okolja. V tem okviru se lahko sprašujemo, kako ljudje dojemajo socialne vsebine v svojem okolju, oziroma, kako znanja, ki so rezultat socialne interakcije, vplivajo na posameznikovo razumevanje in vrednotenje sveta, ki ga obdaja, ter kako oboje vpliva na posameznikovo vedenje.

V okviru kognitivnega sistema se ne vprašujemo po trenutni interpretaciji dražljajske situacije, njeni vsebini in vplivu na posameznikovo doživljanje in vedenje, temveč nas zanima, katero je tisto znanje, ki ga uporabljamo za oblikovanje in vrednotenje dražljajske situacije, na kakšen način, v kakšni obliki ga hranimo, kateri procesi nam omogočajo njegovo uporabo. Na drugi strani se sprašujemo, na kakšen način socialna interakcija razvija in sooblikuje številne miselne predstave, procese in strategije. Konkretnije se lahko vprašamo, na kakšen način so v našem kognitivnem sistemu zabeležena stališča, mnenja, prepričanja. Kako se oblikujejo in kako delujejo sheme in skripte? Kateri procesi nam omogočajo prepoznavanje in pripisovanje čustev, namenov in osebnostnih potez drugim osebam?

Socialna resničnost kot celota socialnih struktur, procesov in vsebin

Resnici na ljubo je treba priznati, da kadar govorimo o socialnih pojavih in med njimi tudi o socialni resničnosti, največkrat nimamo v mislih posameznika, njegovega doživljanja ali kognitivnega sistema. Prva asociacija mnogo pogosteje vključuje manjše ali večje skupine, strukture in odnose, ki se v skupinah vzpostavijo, procese, ki v njih potekajo, ter konkretne vsebine, ki so plod socialne interakcije. Zanimivo pa je, da lahko o njih govorimo le, kadar so vsebina našega doživljanja, našega virtualnega modela sveta, kadar jih lahko prepoznamo na osnovi našega znanja in kognitivnih sposobnosti.

V okviru materialne stvarnosti lahko socialno resničnost definiramo kot tisti njen del, ki je posledica socialne interakcije med posamezniki. Po tej definiciji obsega

socialna resničnost vse opazljive manifestacije socialne interakcije, kot so skupine, skupinski procesi, norme, rituali, socialne predstave ter vsi mnogovrstni artefakti človeške kulture od orodja pa do mest, knjižnic in cest, ki se vijejo med polji.

A tu kmalu naletimo na nova problema. Prvič se moramo zavedati, da je le del teh socialnih struktur, odnosov, procesov in vsebin mogoče v stvarnosti dejansko objektivno opredeliti. Njihov velik del smo sposobni opredeliti kot socialnega zgolj na podlagi svojih lastnih prepričanj, izkušenj, znanja ter kognitivnih sposobnosti interpretacije in atribucije socialnih vsebin. Lahko bi rekli, da gre za projekcijo socialne resničnosti kot dela našega notranjega modela sveta v materialno stvarnost, v katero smo umeščeni.

Drugi problem pa predstavlja nejasna definicija pojma socialno in kriterijev za objektivno opredeljevanje fenomenov kot socialnih. Za ilustracijo si vzemimo volčje krdelo. Volčje krdelo ima zelo jasno prepoznavno organizacijo, strukturo, procese. Vsak član krdela ima v njem jasno opredeljeno vlogo, jasno opredeljene pravice in obveznosti, ki se jih zavedajo vsi člani krdela. Ali lahko volčje krdelo obravnavamo kot socialno strukturo? Odgovori na zastavljeno vprašanje so zelo različni in odvisni predvsem od razumevanja pojmov socialno in socialna interakcija.

Če kot socialno pojmujeemo vse, kar je rezultat interakcije posameznikov (Reber, 1985), potem lahko tudi volčje krdelo obravnavamo kot socialno strukturo. Tudi volkovi imajo tedaj svojo socialno resničnost. Pojem socialnega pa lahko tudi strožje opredelimo. Socialno interakcijo lahko opredelimo kot tisto interakcijo posameznikov, ki je simbolne narave. V tem primeru volčjega krdela ne moremo obravnavati kot socialne strukture, saj volkovi niso sposobni simbolnega mišljenja in posledično tudi ne simbolne interakcije. Vendar, kaj je tedaj volčje krdelo? (Podrobnejšo diskusijo na to temo lahko bralec najde v prispevkih Černigoja in Grilove)

Nad vse pomemben prispevek k razreševanju predstavljenih zadreg in opredeljevanju socialne resničnosti podaja v svoji knjigi John Searle (1995). Socialno resničnost opredeljuje kot celoto socialnih dejstev, dejstev, ki ne izhajajo iz materialne resničnosti temveč temeljijo na inherentni težnji ljudi (in drugih organizmov) po pripisovanju funkcij objektom in dogodkom ter njihovi sposobnosti kolektivne intencionalnosti. Obstoj pisanega lista papirja je surovo, materialno dejstvo, kot sta tudi njegova teža in vnetljivost. Dejstvo, da je isti list papirja tudi denar, pa ne izhaja iz njegovih materialnih, inherentnih lastnosti, temveč temelji na kolektivni intencionalnosti s katero mu pripišemo status denarja in s tem funkcijo menjalnega sredstva, ki je brez kolektivnega pripisovanja funkcije nikoli ne bi imel. Medtem ko so socialna dejstva epistemološko objektivna, saj niso odvisna od posameznikovih želja, vrednotenj in stališč, pa so ontološko subjektivna, saj obstajajo le v odnosu do opazovalcev, katerih intencionalnost jih opredeljuje. Opredeljevanje socialne resničnosti je zato možno le s pomočjo poznavanja mentalnih stanj opazovalcev, ki jo ustvarjajo. Prav tukaj pa se naš krog sklene.

Pregled pojmovanj socialne resničnosti

Na podlagi opravljenega pregleda lahko socialno resničnost pojmuje kot:

- (A1) tisti del posameznikovega doživljanja, ki se nanaša na socialne vsebine;
- (A2) tisti del posameznikovega doživljanja, ki izvira iz socialne interakcije;
- (B1) tisti del posameznikovega kognitivnega sistema, točneje njegovih procesov, sposobnosti, miselnih predstav in znanja, ki se nanaša na socialne vsebine;
- (B2) tisti del posameznikovega kognitivnega sistema, ki je nastal in se oblikoval skozi posameznikovo socialno interakcijo;
- (C) tisti del zunanje stvarnosti, ki je rezultat socialne interakcije posameznikov.

Na prvi pogled so podane definicije socialne resničnosti morda preobsežne in presejajo uveljavljeno pojmovanje socialne resničnosti. Vseeno pa sem prepričan, da je predlagana opredelitev pojma lahko v pomoč tako pri jasni definiciji predmeta raziskovanja kot tudi pri lažji komunikaciji ter preprečevanju nepotrebnih nesporazumov, ki velikokrat izhajajo zgolj iz različnega razumevanja ali uporabe pojma socialna resničnost. Le jasna definicija pojmov nam preprečuje, da bi ti postali spolzki in bi jih bilo možno v različnih situacijah razumeti, kot nam pač takrat ustreza. Le dobro zasidrane pojme, zgrajene na jasno opredeljenih temeljih, lahko uspešno uporabljamo kot izhodišča znanstvenega preučevanja, pojasnjevanja in razlage.

Ob zapisanem se seveda zastavlja vprašanje, kako se predlagane opredelitve socialne resničnosti povezujejo z obstoječimi pojmovanji v socialno psihološki literaturi. Kratek pregled literature nam razkrije, da lahko praktično vsa obstoječa pojmovanja socialne resničnosti uvrstimo v eno ali več predlaganih kategoriji. Pri tem je treba opozoriti, da nam avtorji pri opredeljevanju socialne resničnosti le redko priskočijo na pomoč, saj so eksplicitne definicije pojma redke in lahko nanje le sklepamo na podlagi uporabe pojma socialna resničnost.

Eno izmed prvih podrobnejših opredelitev socialne resničnosti pripisujemo Festingerju v okviru njegove teorije socialne primerjave (Festinger, 1950, cit. po Bečaj, 1997; Festinger, 1954, cit. po Stroebe in Stroebe, 1984), s katero skuša opredeliti motiv za formiranje skupin. Festinger predpostavlja, da ljudje stalno težimo k preverjanju svojih kognicij o resničnosti, saj nam le-te omogočajo ustrezno orientacijo v okolju. Pravilnost prepričanj o fizični naravi lahko neposredno preverjamo v fizični resničnosti (prepričanje, da so kozarci krhki, lahko preizkusimo tako, da enega razbijemo), pravilnost prepričanj o socialni naravi pa lahko preverimo le preko komunikacije z drugimi člani socialne skupine, v socialni resničnosti, kar naj bi predstavljalo motivacijsko osnovo težnje po druženju, pripadnosti. Natančne definicije pojma socialne resničnosti Festinger ne podaja, razumemo pa jo lahko kot mnenja, stališča in prepričanja posameznikove referenčne skupine. V naši analizi bi jo opredelili kot tisti del zunanje stvarnosti, ki je rezultat socialne interakcije (C).

Podobno opredelitev socialne resničnosti bi lahko pripisali Henriju Tajflu. Pomemben del knjige, katere urednik je Tajfel (1984), nosi naslov Reprezentacije socialne resničnosti. Zanimivo je, da pojem socialne resničnosti nikjer ni eksplicitno opredeljen. Nanj lahko sklepamo na podlagi poglavij, ki jih omenjeni del združuje, ter zgodnejše knjige, ki jo je uredil v sodelovanju s Colinom Fraserjem (1978). V slednji nosi praktično enak del naslov Reprezentacije socialnega sveta, te pa so v uvodu opredeljene kot reprezentacije drugih ljudi in njihovih dejanj, reprezentacije pomembnih socialnih tem, kategorij, institucij in drugih socialnih fenomenov, do katerih ima posameznik vsaj približno koherentno stališče, ter reprezentacije socialnega sveta posameznika. Zanimivo je, da Tajfel socialno resničnost opredeljuje kot lastnost zunanjega sveta, medtem ko se sprašuje o tem, kako le-tega beleži in oblikuje posameznik oz. njegov kognitivni sistem. V tem okviru bi naše opredelitve socialne resničnosti kot vsebine posameznikovega kognitivnega sistema (B1) oz. notranjega modela sveta (A1), ki se nanašajo na socialne fenomene, bolj ustrezno poimenovali reprezentacije socialne resničnosti.

V okviru simboličnega interakcionizma je socialna resničnost opredeljena kot tisti del resničnosti, ki jo "sestavljajo objekti (vključno s stvarmi, idejami in odnosi med stvarmi in idejami), katerih pomen je zasidran in izhaja iz socialne interakcije" (Stryker, 1995, str. 648). V tem okviru lahko kot socialno resničnost obravnavamo vsebine na kateremkoli od izpostavljenih nivojev (A2, B2, C), dokler je njihov izvor v socialni interakciji.

Collin (1997) opredeljuje socialno resničnost z vidika socialnega konstrukcionizma kot celoto, ki jo tvorijo posamezniki, njihova aktivnost, interakcija ter socialni odnosi, strukture in institucije, ki jih z njo ustvarjajo. Socialna resničnost nastane, ko vzorci človeške interakcije zavzamejo dovolj stabilno in trajno obliko, da pridobijo neodvisni status v obliki socialnega ogrodja, ki obstaja preko in nad konkretnimi aktivnostmi, ki potekajo znotraj njega.

Geiger in Bradac (1995) opredeljujeta socialno resničnost kot "poseben primer širšega procesa socializacije, kjer se posamezniki učijo socialnih norm, pričakovanj, načinov interpretacij pomena ter socialnega vedenja". Iz podane opredelitve ni popolnoma razvidno, ali s pojmom socialna resničnost označujeta stanje razmer v okolju, ki ga je potrebno spoznati (C), ali rezultat socializacije v obliki osvojenega znanja, spretnosti in sposobnosti (B2).

V splošnem lahko velik del literature razdelimo na tisto, ki socialno resničnost pojmuje kot dejansko stanje v okolju (C), ter tisto, ki socialno resničnost pojmuje kot posameznikovo interpretacijo socialnega okolja (A1, B1). V prvi skupini najdemo prispevke, ki obravnavajo vpliv socialne resničnosti kot dejanskih razmer v družbi na psihoterapevtske cilje (Marmor, 1988; Pattison, 1987; Sarnoff, 1995), kot vzrok socialne patologije (Diversi, Moraes in Morelli, 1999; Neely, 1997) ali okolje, s katerim se mora posameznik spoznati in spoprijeti (Levine, 1972). Številne so tudi raziskave, ki preučujejo razliko med socialno resničnostjo (C) ter posameznikovimi

prepričanji o njej kot rezultat vpliva medijev (Hawkins in Pingree, 1981; McCauley, Thangavelu in Rozin, 1988; Shrum, Wyer in O'Guinn, 1998; Zemach in Cohen, 1986), skupinske pripadnosti (Ellemers, Van-Rijswijk, Roefs in Simons, 1997) ali stereotipov (Oakes, Haslam in Turner, 1994). Nekatere raziskave preučujejo, kako socialna percepcija in samopodoba posameznikov vpliva na njihovo vedenje ter s tem na oblikovanje socialne resničnosti (C) (Jussim, 1991; McNulty in Swann, 1994; Snyder in Swann, 1978).

V drugi skupini zopet najdemo raziskave vpliva medijev, v katerih pa se socialna resničnost pojmuje kot posameznikova interpretacija okolja (A1, B1), ki je pod vplivom medijev (Allen in Hatchett, 1986; Hansen in Hansen, 1991; O'Keefe in Reid, 1987; Pearl, Bouthillet in Lazar, 1988; Shrum in O'Guinn, 1993). Naletimo pa tudi na prispevke, ki se bolj eksplicitno posvečajo konstrukciji socialne resničnosti bodisi kot posameznikovega razumevanja sveta (A1) z vidika kognitivnih procesov, ki so pri tem udeleženi (Shapiro, 1991), bodisi kot posameznikovega sistema interpretacije in vrednotenja (B1) (Fein in Nuehring, 1981).

Opravljen pregled literature vabi k sprejemu dveh zaključkov. Na eni strani kaže na zelo raznolika pojmovanja socialne resničnosti ter potrebo po vpeljavi pojmovnega reda, na drugi strani pa ilustrira kompleksno ter interaktivno naravo pojava. Razumevanje procesa oblikovanja socialne resničnosti ter njenega vpliva na vedenje in doživljanje posameznikov in socialnih skupin zahteva prepletanje različnih nivojev opisa in razlage fenomena - od poznavanja posameznikovega kognitivnega sistema ter notranjega modela sveta, ki ga oblikuje, do analize kompleksnih procesov in struktur, ki nastajajo skozi interakcijo posameznikov. Verjetno je že nastopil čas za preseganje zapiranja v posamezne nivoje preučevanja socialnih fenomenov, čas za jasno opredeljevanje kompleksne interakcije med posameznikom (z njegovimi kognitivnimi lastnostmi) in socialnim okoljem, v katerega je umeščen. Le tak pristop namreč omogoča plodno združevanje spoznanj različnih stopenj in vidikov obravnave predmeta raziskovanja, kot tudi izkoriščanje izrednih možnosti, ki jih ponujajo sodobni pristopi k študiju kompleksnih sistemov, od teorije dinamičnih sistemov (Černigoj, 2000) do "vzgajanja" umetnih socialnih sistemov (Epstein in Axtell, 1996). Korak v to smer naj bi predstavljala tudi predstavljena opredelitev pojma socialna resničnost.

Opomba: Gaju Vidmarju in obema anonimnima recenzentoma se zahvaljujem za konstruktivne pripombe in nasvete pri pripravi prispevka.

Literatura

- Allen, R.L. in Hatchett, S. (1986). The media and social reality effects: Self and system orientations of Blacks. *Communication Research*, 13, 97-123.
- Baddeley, A. (1991). *Human Memory: Theory and practice*. London: Lawrence Erlbaum.
- Bečaj, J. (1997). *Temelji socialnega vplivanja [Fundamentals of social influence]*.

- Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Oddelek za psihologijo.
- Chapin, F.S. (1934). Latent culture patterns of the unseen world of social reality. *American Journal of Sociology*, 40, 61-68.
- Collin, F. (1997). *Social Reality*. London: Routledge.
- Černigoj, M. (2000). Meadova analiza simbolne interakcije z nekaterimi implikacijami za razumevanje socialne resničnosti [Mead's analysis of symbolic interaction with some implications for the understanding of social reality]. *Psihološka obzorja*, 9 (4), -
- Diversi, M., Moraes-filho, N. in Morelli, M. (1999). Daily reality on the streets of Campinas, Brazil. V M. Raffaelli in R.W. Larson (ur.), *Homeless and working youth around the world: Exploring developmental issues* (str. 19-34). San Francisco: Jossey Bass.
- Ellemers, N., Van-Rijswijk, W., Roefs, M. in Simons, C. (1997). Bias in intergroup perceptions: Balancing group identity with social reality. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 186-198.
- Epstein, J.M. in Axtell, R. (1996). *Growing artificial societies: Social science from the bottom up*. Washington: Brookings Institution.
- Eysenck, W.M. in Keane, M.T. (1990). *Cognitive psychology - A students' handbook*. London: Lawrence Erlbaum.
- Fein, S.B. in Nuehring, E.M. (1981). Intrapyschic effects of stigma: A process of breakdown and reconstruction of social reality. *Journal of Homosexuality*, 7, 3-13.
- Fiske, T.S. in Taylor, S.E. (1991). *Social cognition* (2. izd.). Singapore: McGraw-Hill.
- Geiger, S. in Bradac, J. (1995). Communication. V A.S.R. Manstead in M. Hewstone (ur.), *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*, (str. 109-114). Oxford: Blackwell.
- Gril, A. (2000). Kultura - kokoš in jajce človekovega spoznanja [Culture – the hen and the egg of human cognition]. *Psihološka obzorja*, 9 (4), -
- Hansen, C.H. in Hansen, R.D. (1991). Constructing personality and social reality through music. Individual differences among fans of punk and heavy metal music. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 35, 335-350.
- Hawkins, R.P. in Pingree, S. (1981). Uniform messages and habitual viewing: Unnecessary assumptions in social reality effects. *Human communication research*, 7, 291-301.
- Higgins, E.T. in Kruglansky, A.W. (1996). *Social Psychology - Handbook of basic principles*. New York: Guilford.
- Jussim, L. (1991). Social perception and social reality: A reflection-construction model. *Psychological Review*, 98, 54-73.
- Kane, S.R. in Furth, H.G. (1993). Children constructing social reality: A frame analysis of social pretend play. *Human Development*, 36, 199-214.
- Kumelj, T. in Turk, B. (2000). Pojavi socialne resničnosti. *Psihološka obzorja*, 9 (4), -
- Levin, H.A. in Askin, F. (1977). Privacy in the courts: Law and social reality. *Journal of Social Issues*, 33, 138-153.
- Levine, N. (1972). Group training with students in higher education. *Interpersonal Development*, 3, 40-67.
- Marmor, J. (1988). Psychiatry in a troubled world: The relation of clinical practice and social reality. *American Journal of Orthopsychiatry*, 58, 484-491.

- McCauley, Thangavelu, K. in Rozin, P. (1988). Sex stereotyping of occupations in relation to television presentations and census facts. *Basic and Applied Social Psychology*, 9, 197-212.
- McNulty, S.E. in Swann, W.B. (1994). Identity negotiation in roommate relationships: The self as architect and consequence of social reality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 1012-1023.
- Neely, D. E. (1997). The social reality of African American street gangs. *Journal of Gang Research*, 4, 37-46.
- Oakes, P.J., Haslam, S.A. in Turner, J.C. (1994). *Stereotyping and social reality*. Oxford: Blackwell.
- O'Keefe, G.J. in Reid-Nash, K. (1987). Crime news and real world blues: The effects of media on social reality. *Communication research*, 14, 147-163.
- Pattison, E.M. (1987). Whither goals in the treatment of alcoholism? *Drugs and society*, 1, 153-171.
- Pearl, D., Bouthilet, L. in Lazar, J. (1988). Socialization and conceptions of social reality. V G. Handel (ur.) *Childhood socialization* (str. 239-260). New York: Hawthorne.
- Reber, A.S. (1985). *The Penguin dictionary of psychology* (2. izd.). London: Penguin Books.
- Revonsuo, A. (1998). *How to take consciousness seriously in cognitive neuroscience [prispevek s kongresa]*. Tucson: Tucson III - Toward a science of consciousness.
- Sarnoff, I. (1955). Social reality and psychotherapeutic ideals. *Mental Hygiene*, 39, 26-33.
- Searle, J.R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Shapiro, M. A. (1991). Memory and decision processes in the construction of social reality. *Communication Research*, 18, 3-24.
- Shrum, L.J. in O'Guinn, T.C. (1993). Processes and effects in the construction of social reality: Construct accessibility as an explanatory variable. *Communication Research*, 20, 436-471.
- Shrum, L.J., Wyer, R.S.Jr. in O'Guinn, T.C. (1998). The effects of television consumption on social perception: The use of priming procedures to investigate psychological processes. *Journal of Consumer Research*, 24, 447-458.
- Signorelli, N. (1983). Health, prevention and television: Images of the elderly and perceptions of social reality. *Prevention in Human Services*, 3, 97-117.
- Snyder, M. in Swann, W. B. (1978). Behavioral confirmation in social interaction: From social perception to social reality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 14, 148-162.
- Sommerhoff, G. (2000). *Understanding consciousness: Its function and brain processes*. London: Sage.
- Stroebe, W. in Stroebe, M.S. (1984). When love dies: an integration of attraction and bereavement research. V H. Tajfel (ur.), *The social dimension: European developments in social psychology, volume 1*, (str. 250-281). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stryker, S. (1995). Symbolic interactionism. V A.S.R. Manstead in M. Hewstone (ur.) *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology*, (str. 647-651). Oxford: Blackwell.
- Tajfel, H. (1984). *The social dimension: European developments in social psychology, volume 1 & 2*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tajfel, H. in Fraser, C. (1978). *Introducing social psychology: An analysis of individual reaction and response*. London: Penguin.
- Wegmann, R.G. (1976). Classroom discipline: An exercise in the maintenance of social reality. *Sociology of Education*, 49, 71-79
- Zemach, T. in Cohen, A.A. (1986). Perception of gender equality on television and in social reality. *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 30, 427-444.

Prispelo/Received: 02.10.2000

Sprejeto/Accepted: 24.10.2000